

І. Б. УСЕНКО

Ігор Борисович Усенко, професор, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ЛИСТУВАННЯ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ*

З нагоди 150 річчя видатного вченого і мислителя, першого президента Української Академії наук В. І. Вернадського побачило світ фундаментальне видання частини його епістолярної спадщини – листування з українськими вченими у трьох збірках. Книги вийшли з друку під грифом двох академій – НАН України і РАН. Листи В. І. Вернадського подаються мовою оригіналу, наукові коментарі – паралельно українською і російською мовами, а іменний покажчик побудовано на основі зведеного кириличного алфавіту з поданням окремих прізвищ, що мають відмінне написання в українській і російській орфографії, відповідно до їх вживання у листах. Всього у трьох збірках, загальним обсягом понад 2200 сторінок, опубліковано 904 листи, відправником або адресатом яких був В. І. Вернадський. З них 279 – це листи самого В. І. Вернадського. Серед понад 130 кореспондентів вченого чимало видатних особистостей, зокрема великий будівничий української держави М. С. Грушевський, президенти Української Академії наук М. П. Василенко, В. І. Липський, О. О. Богомолець та О. В. Палладін, академіки Д. І. Багалій, М. Ф. Біляшівський, В. П. Бузескул, К. Г. Воблій, О. М. Гіляров, А. Ю. Кримський, В. М. Перетц, С. П. Тимошенко, О. В. Фомін та ін. З огляду на багатогранність і харизматичність особистостей, як самого В. І. Вернадського, так і його кореспондентів, видання є унікальним джерелом інформації, насамперед з історії розвитку науки і суспільно-політичного життя в Україні і Росії ХІХ–ХХ ст. Слід підкреслити, що понад три чверті листів опубліковано вперше.

Окремо маємо зупинитися на значенні видання для юридичної науки. Насамперед звертає на себе увагу вперше подане у такому цілісному вигляді листування В. І. Вернадського з основоположником української юридичної науки М. П. Василенком. Зокрема вперше опубліковано близько 20 листів М. П. Василенка з раніше майже недоступного для українських дослідників Архіву Російської академії наук. Ці листи докладно характеризують як внутрішнє життя УАН, так і власну діяльність М. П. Василенка та його співробітників з академічної Комісії для вивчення історії західноруського і українського права. У багатьох листах йдеться про проблеми з заповненням вакантних академічних юридичних кафедр, про боротьбу УАН за звільнення з ув'язнення видатного історика права О. О. Малиновського. Читачі можуть також дізнатися про нереалізовані творчі плани академіка, про деякі видання, що так і не побачили світ. Логічним продовженням цього корпусу джерел є листування з В. І. Вернадським Н. Д. Полонської-Василенко, в якому чимало сторінок присвячено її невтомній праці із збирання біобібліографічних матеріалів про свого чоловіка.

Надзвичайно цікавим для історика юридичної науки є також листування В. І. Вернадського з академіками-правознавцями Ф. В. Тарановським, Б. О. Кістяківським та О. О. Малиновським. Серед його кореспондентів – академік-економіст «з юридичним ухилом» В. А. Косинський, філософ і правознавець Є. М. Трубецької, відомі соціологи права С. К. Гогель та Є. В. Спекторський, професор-цивіліст С. Є. Сабінін, молодий державознавець В. Ф. Яновський. Із цих джерел можна дізнатися про ряд раніше невідомих подробиць життя і діяльності згаданих правознавців, про обставини створення юридичного факультету в Катеринославському університеті, про спробу заснувати юридичний факультет у Полтаві тощо.

У кращих традиціях вітчизняної археографічної діяльності автори-упорядники підготували розлогі наукові коментарі та іменний покажчик, який у кожній з трьох збірок включає близько 2 тис. прізвищ.

© І. Б. Усенко, 2013

* Рецензія на кн.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 2 : Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими [Текст]. – Кн. 1–2 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України, Коміс. НАН України з наук спадщини акад. В. І. Вернадського, Архів РАН; ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), М. В. Багров, В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ю. Афіані, Л. А. Дубровіна (заст. голови) [та ін.]; авт.-уклад.: О. С. Онищенко, В. М. Даниленко, Л. А. Дубровіна, С. М. Кіржаєв, Н. О. Лаас, В. В. Лавров, К. С. Новохатський [та ін.]. – Кн. 1 : Листування : А–Г. – К., 2011. – 824 с. – ISBN 978-966-02-6598-1; ISBN 978-966-02-6599-8; Кн. 2 : Листування : Д–Я. – Ч. 1 : Д–Н. – К., 2012. – 708 с. – ISBN 978-966-02-6598-1; ISBN 978-966-02-6600-1; Ч. 2 : О–Я. – К., 2012. – 692 с. – ISBN 978-966-02-6598-1; ISBN 978-966-02-6600-1, ISBN 978-966-02-6649-0.

Принагідно маємо зауважити, що, на жаль, далеко не завжди належно оцінюється наукове значення подібного роду видань. Публікацій кожного з них, як правило, передувє велика дослідницька робота, зокрема архівний пошук, визначення авторства і часу написання окремих текстів тощо. Доволі часто через особливості тексту доводиться вдаватися до його реконструкції, встановлення нерозбірливо написаних прізвищ та власних назв, розкриття криптонімів. Щоб пояснити, наприклад, читачеві, про яку особу або про які події йдеться у тому чи іншому листі, автори-упорядники часом здійснюють складні комплексні наукові дослідження, опрацьовують десятки архівних та інших першоджерел. Обсяг наукового апарату при цьому нерідко набагато перевищує обсяг коментованого тексту і цілком адекватний у великих (40–50 обл. вид. аркушів) археографічних виданнях двом-трьом традиційним монографіям. Відповідно такі видання залишаються в науковому обігу навіть не десятки, а сотні роки, дають суттєве прирощення фактологічного матеріалу, стають джерельною основою для багатьох подальших аналітичних і синтетичних досліджень. Підготовка їх вимагає від упорядників енциклопедичних знань у своїй галузі, вміння здійснювати цілеспрямований інформаційний, зокрема архівний, пошук, здатності до об'єктивної наукової критики першоджерел, а часом (зокрема, при відборі для публікації листів приватного характеру) і певної етичної позиції, наукового такту.

Проте, як зазначалося, археографічна діяльність часто недооцінюється, безпідставно ототожнюється з науково-допоміжною роботою. Нещодавні спроби так званої оптимізації, а фактично знищення як самостійної наукової установи Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України яскраво підтверджують цю згубну тенденцію. Вона, на жаль, характерна не лише для досліджень історичного-характеру. Так, колеги-філософи свого часу на одному з академічних зібрань привернули увагу до неналежної оцінки академічним керівництвом великої багаторічної праці з видання творчої спадщини Інокентія Гізеля. А для багатьох правознавців справжнім шоком стало те, що всупереч одноставній думці вченої ради провідної академічної юридичної наукової установи, керівні структури НАН України не спромоглися визнати гідною академічної премії ім. М. П. Василенка працю упорядників тритомного видання наукової спадщини М. П. Василенка, яке дістало десятки схвальних відгуків наукової громадськості.

У цьому контексті щиро поздоровляємо колег з вагомим науковим звершенням і вважаємо правильним згадати поіменно усіх авторів-упорядників рецензованого видання. Це О. С. Онищенко, В. Ю. Афіані, О. Д. Василюк, В. А. Вергунов, В. М. Даниленко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, І. М. Ільїна, М. Ю. Кисельов, С. М. Кіржаєв, Н. О. Лаас, В. В. Лавров, К. Є. Новохатський, І. Г. Тараканова, Н. М. Хоменко, Л. М. Яременко. Підкреслимо, що самі упорядники особливо відзначали творчий внесок К. Є. Новохатського, якому належить трудомістка робота з розшифрування надзвичайно складного почерку В. І. Вернадського та встановлення основного кола його кореспондентів.

Заслужують на подяку читачів ще майже десяток осіб, які здійснювали науково-допоміжну роботу, та численні добровільні наукові консультанти, які допомагали авторам-упорядникам уточнити чи доповнити окремі біографічні або бібліографічні відомості. Зокрема відомий дослідник і колекціонер першоджерел С. І. Білоконь передав для публікації ряд документів з особистого архіву.

Водночас слід звернути увагу і на деякі прикрі негарзди рецензованої праці. Так, у багатьох коментарях (с. I-502, I-512, I-570 та ін.) міститься неточна інформація про те, що О. О. Малиновський ще у 1919 р. був обраний позаштатним академіком кафедри «західноукраїнського і українського права». По-перше, відповідна кафедра називалася «історії західноруського і українського права». По-друге, в цьому році кандидатура вченого була висунута в академіки Соціально-економічним відділом, але не була затверджена Спільним зібранням УАН через відсутність інформації про можливість переїзду вченого у Київ та його згоду на обрання.

У третій збірці на с. 632, 634 і 673 згадується «Леонід Сергійович Карий». У дійсності ж йдеться про державознавця Леоніда Сергійовича Карума, якому, до речі, присвячена велика публікація у «Часописі Київського університету права» (№ 4 за 2011 р.).

Дезорієнтує читачів і викладена в коментарях (с. I-637, I-644) біографія начальника управління народної освіти денікінського цивільного уряду («Особливої наради»). На думку авторів-упорядників, цю посаду займав лікар-патолог Іван Михайлович Малінін (1892–1970). У дійсності ж йдеться про педагога, колишнього попечителя Одеського навчального округу Івана Михайловича Малініна (1883–1961). Його докладна автобіографія опублікована у нарисі: *Арсеньєв А. Б.* Люди и книги: семья Малининых и их библиотека // Русское зарубежье и славянский мир. Сборник трудов / Сост. Петр Буняк. – Белград, 2013. – С. 206–223.

Не пощастило також державознавцю В. Ф. Яновському, якого у передмові до видання помилково назвали лікарем-терапевтом (с. I-21, I-35). Окрім того, у першій збірці (с. 522, 590) названа неправильна дата його смерті (1938 р. замість правильного 1942 р.), хоча у третій збірці (с. 632, 634) вже подано правильну інформацію.

У листі № 773 (с. III-344) згадується технічний редактор Слуцький, особу якого авторам-упорядникам не вдалося встановити. Водночас у відомих списках співробітників УАН згадується Яків Мануїлович Слуцький – технічний редактор редакції видань фізико-математичного відділу у 1919 р.

Серед нерозпізнаних персонажів значиться також «О. Оглобін» (с. III-90, III-95, III-678). У дійсності названу в коментарях працю написав відомий історик Олександр Петрович Оглоблін, який неодноразово згадується у виданні і під власним ім'ям.

Коментуючи лист М. П. Василенка за № 121, упорядники цілком слушно звернули увагу на очевидну помилку, оскільки історик права Михайло Микитович Ясинський у березні 1921 р. вже жив за кордоном і не міг викладати у Кам'янець-Подільському університеті. При цьому вони зазначили: «Незрозуміло про кого

йдеться». Видається цілком вірогідним, що у цьому разі М. П. Василенко неправильно сприйняв інформацію про те, що у згаданому закладі працював бібліограф та історик Михайло Ілліч Ясинський (1889–1967).

Утім, на тлі величезного обсягу цілком достовірної і коректної інформації згадані дрібні «огріхи» аж ніяк не впливають на високу оцінку рецензованої праці. Тим паче, що авторський колектив видання не зупиняється на досягнутому і продовжує роботу щодо збирання епістолярної спадщини В. І. Вернадського, започаткував загальнодоступний «Електронний архів В. І. Вернадського» як спільний проект НАН України і РАН.

Поза всякими сумнівами, правознавці, як і представники інших наукових спеціальностей, щиро бажають успіху цим новим дослідницьким пошукам і проектам, а у разі потреби готові всіляко їм сприяти.

О. М. ЛОЩИХІН

Олександр Миколайович Лощикін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії, історії держави і права та конституційного права Академії муніципального управління

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МУНІЦИПАЛІСТИКИ ТА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА*

Формування реального місцевого самоврядування та муніципалізму – одне з найбільш складних та суперечливих завдань становлення сучасної державності України. На шляху демократичних процесів, з моменту визнання місцевого самоврядування, постав цілий комплекс політичних, економічних, соціальних, психологічних та інших проблем. Адже реальна, дієздатна місцева влада передбачає не лише конституційно-правове визнання прав територіальних громад, декларування самостійності місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, не тільки закріплення правових, соціальних та інших гарантій цієї самостійності, встановлення функцій та компетенції місцевого самоврядування, а й розвиток економічного і фінансового потенціалу всієї держави в цілому.

Муніципалізм як теорія і практика становлення та розвитку місцевого самоврядування – іманентного атрибуту конституційної демократичної держави і громадянського суспільства, належить до тих фундаментальних цінностей світової цивілізації, які вироблялися людством протягом усього його розвитку. Саме тому місцеве самоврядування є одним з тих атрибутів сучасного конституціоналізму та соціально-правової демократичної державності, що, у контексті європейського вектору розвитку української держави, вимагає свого всебічного конституювання та інституціоналізації на принципах гуманізму, людського виміру влади та верховенства права. Адже визнання державою інститутів місцевого самоврядування стало гаслом реформаторських дій усіх без виключення постсоціалістичних держав Європи, у тому числі й України. Так, проектом Концепції внесення змін до Конституції України, який 21 червня 2013 р. прийняла за основу Конституційна Асамблея, утворена у 2012 році Президентом України, встановлюється, що «метою конституційної реформи є створення ефективної системи місцевого самоврядування, здатної гарантувати найвищу соціальну цінність людини, створити оптимальні умови для її життєзабезпечення та гармонійного розвитку, а також забезпечити комплексний та стабільний розвиток територіальних громад, районів та регіонів України на основі найповнішого використання їх потенціалу, збалансування і вирівнювання регіонального розвитку».

Модернізаційні процеси, пов'язані із демократизацією суспільства та держави, об'єктивно привели до суттєвих змін у системі національного права України, появи в ній нових галузей як приватного, так і публічного права. Однією з таких нових галузей права є галузь муніципального права, яка сьогодні перебуває на етапі становлення, що потребує наукового обґрунтування її самостійного місця в системі національного права, визначення предмета, системи та джерел, наукової розробки відповідного категоріального апарату.

Це, своєю чергою, зумовило виникнення якісно нових підходів до процесу викладання юридичних дисциплін у профільних навчальних закладах. Тому, підготовку рецензованого навчального посібника «Проблеми сучасної муніципалістики» за загальною редакцією професора, доктора юридичних наук О. В. Батанова слід визнати актуальною та своєчасною.

У навчальному посібнику, в доступній формі розкриваються актуальні питання теорії та практики сучасної муніципалістики та муніципального права. Аналізуються основні напрями становлення сучасної муніципалістики. Ґрунтовно розглядається проблема сучасного муніципалізму, його сутності, змісту, ознак.

Висвітлюється процес формування сучасних наукових знань про місцеве самоврядування як у вітчизняній, так і світовій політико-правовій думці з точки зору муніципального праворозуміння, аналізуються актуальні проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина у місцевому самоврядуванні.

© О. М. Лощикін, 2013

* Рецензія на кн.: Проблеми сучасної муніципалістики : навч. посіб. / За заг. ред. О. В. Батанова. – К. : Академія муніципального управління, 2012. – 292 с. – Серія: «Інноваційні освітні технології у муніципальному праві».